

НАВЧАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ І ФРАЗЕОЛОГІЇ РОСІЙСЬКОМОВНИХ СТУДЕНТІВ ВТНЗ

У статті йдеться про формування професійного функціонального мовлення російськомовних студентів ВТНЗ Східної України. Зазначено основні ознаки лексичного складу наукового мовлення, що обслуговує технічну галузь науки; розкрито прийоми й методи вивчення термінології і фразеології.

The article deals with the problems of professional functional speech of Russian speaking students of Higher Technical Universities of Eastern Ukraine. The main characteristics of the scientific vocabulary used in technical sciences are determined as well as the methods and approaches of terminology and phraseology studying.

Навчання студентів їхній майбутній спеціальності українською мовою в умовах російськомовного середовища (у багатьох ВТНЗ Східної України загальнотехнічні і спеціальні дисципліни, як відомо, викладаються російською мовою) вимагають від студентів активного володіння науковим стилем мовлення сучасної української мови.

Якщо для пасивного володіння достатньо досягти розуміння науково-технічних текстів і відтворення їх змісту, то для активного володіння цим різновидом функціональних стилів необхідно практично володіти науковим стилем мовлення і вільно оперувати його мовленнєвими одиницями. Мета практичного курсу “Українська мова професійного спілкування” для студентів ВТНЗ – навчити студентів вільно користуватися українською мовою у повсякденній практичній професійній діяльності. У зв’язку з цим необхідно навчити студентів української мови з урахуванням їхньої майбутньої діяльності, турбуючись про вивчення і засвоєння спеціальної лексики, якою їм прийдесться оперувати, виробити у студентів мовленнєві уміння і навички в межах наукового стилю.

Різні аспекти формування професійного функціонального мовлення, і у зв’язку з цим засвоєння термінів і термінологічних сполук, привертала увагу сучасних дослідників (С.Вдовцова, Л.Головата, Л.Златів, Н.Костриця, Ж.Красножан, Л.Лучкіна, В.Михайлюк, Т.Рукас, Н.Тоцька, В.Юкало). Однак недостатня розробленість проблеми і відсутність системи роботи з професійного мовлення студентів технічних ВНЗ потребують окремого дослідження, що й примусило нас звернутися до цього питання.

Актуальність проблеми полягає в тому, що в сучасних умовах суттєвим моментом у формуванні навичок українського професійного мовлення російськомовних студентів ВТНЗ є оволодіння лексикою і стилем науково-популярної літератури і літератури за фахом.

Метою статті є визначення місця термінів і термінологічної фразеології у формуванні професійного мовлення студентів вищих технічних закладів освіти Східної України.

Кожна окрема галузь науки має справу з особливим, доволі суворо визначеним предметом, тому лексичний склад наукового мовлення, пов’язаний з окремою галуззю науки, являє собою “відносно замкнену систему”. Лексичний склад наукового мовлення, що обслуговує дану галузь науки, складається зі слів із предметним значенням назв (наприклад: для спеціальності “електричний транспорт” – *мастільник, осаджувач, струмоприймач, шумогасник, рухомий склад, загасання дуги, знакозмінне навантаження, запірня напруга тиристора, двигун змінного струму, поштовх навантаження, тягово-зчіпний пристрій* тощо) і термінів понять, якими оперує дана наука (*ковзання, гальмування, тертя, підживлення, травлення (попускання), згоряння, коливання, шабрування* тощо). О.О.Реформатський називав ці слова поняття “номенклатурою”.

Спеціальна термінологія, яка є певною галуззю лексики, закріплюється не тільки за науковим стилем у цілому, але навіть і за мовою окремої наукової дисципліни. Можна

виділити спеціальну математичну, хімічну, фізичну, будівельну, електротехнічну та ін. лексики.

Поряд із вузькоспеціальною термінологією існує велика кількість термінів, не закріплених за певною наукою, у зв'язку з тим що вони складають предмет вивчення багатьох наук, тобто так званий шар загальнонаукової лексики. Це ціла низка дієслів (*припустити, виявити, визначити, усунути, допустити, довести...*), іменників (*властивість, обґрунтування, сутність, закономірність, явище, якість, наявність, послідовність...*), прикметників (*подібний, безперечний (беззаперечний), необхідний, поглиблений, тотожний, ймовірний...*), прийменників (*внаслідок (унаслідок), всупереч (усупереч), окрім, згідно з, завдяки, за допомогою (шляхом), відповідно до, щодо, у відношенні до...*), сполучників (*отже, оскільки, через те що, у міру того як, подібно до того як...*). Ці слова створюють специфіку книжно-наукової побудови речення, є найважливішими синтаксичними елементами наукового мовлення.

Уведення термінів за спеціальністю повинно починатися уже на першому курсі, особливо в дисциплінах, які потребують уміння користуватися науковим мовленням українською мовою (хімія, фізика, нарисна геометрія, геодезія, електротехніка, машинобудування, деталі машин тощо), особливо якщо викладаються ці дисципліни російською мовою на Сході України. Окремі терміни можуть вводитися при вивченні програмного граматичного матеріалу, вони можуть включатися в речення і, що найбільш важливо, мають входити в тексти для читання, які добираються викладачем для занять. Ці тексти повинні містити такий мовний матеріал, який дає студенту можливість логічно і вільно, граматично правильно пояснюватися українською мовою у межах даного наукового питання.

Звичайно для кожної спеціальності можна виділити низку ситуацій, характерних для даної науки. Наприклад:

- визначення-описання предмета (*описання елемента, речовини, приладу, устаткування, обладнання, машини, ґрунту* тощо);
- описання процесу, явища (*хімічного, фізичного, електротехнічного, будівельного* тощо);
- описання досліду, експерименту тощо.

Лексичний матеріал при роботі над текстами відбирається таким чином, щоб для відпрацювання давалися ті слова, які частіше за все зустрічаються в певній ситуації або низці ситуацій. При цьому, окрім відпрацювання спеціальних термінів, характерних для даної науки і даної теми-ситуації, частіше за все практична робота зосереджується на дієсловах, віддієслівних іменниках і дієслівних сполученнях.

Навчальний текст за спеціальністю має привчити студента до вільного використання мовного матеріалу, який міститься в ньому, в аналогічних ситуаціях, тобто має дати матеріал для розвитку професійного мовлення. Тому після основного тексту корисно дати декілька інших, менших за обсягом, але таких, які спираються на вже знайомий матеріал.

Спостереження над лексикою науково-популярного тексту має бути тісно пов'язано з вивченням граматики, особливо синтаксису простого речення, тобто граматичних явищ, притаманних професійному мовленню, повинні тісно ув'язуватися з вивченням програмних питань граматики.

При вивченні лексики (термінології) наукового і професійного мовлення необхідно особливу увагу приділити термінологічним сполученням. Під ними звичайно розуміються лексико-граматичні єдності всередині речення, які складаються не менш, ніж із двох повнозначних слів. Більшість термінологічних сполучень будуються за моделлю: 1) прикметник (дієприкметник) + іменник (*ланцюгова реакція, утримувальний момент, питома вага, лужний розчин, ймовірнісна сітка, газоутворювальна речовина, швидкотвердний бетон, поверхневий тиск, ґратчаста ферма, колінчастий вал, сковзавий насад* тощо); 2) іменник + іменник у родовому відмінку (*точка розгалуження, одиниця водокористування, дислокація нахилу, вістря надрізу, динаміка системи, дифузія домішок,*

поле напруги, коефіцієнт теплоємності, нагромадження пошкод тощо) і більш складне (коефіцієнт корисної дії, вектор дотичної наруги, розрахунок на основі допускних навантаж, умова досягнення граничного стану, місце стабільного розвивання тріщини, енергія просунення вістря тріщини, епюра кутів закручування, механіка zdeформованого твердого тіла тощо).

У цих сполученнях звичайно залежне слово уточнює, конкретизує значення, яке виражене головним словом. Термінологічні сполучення дуже близькі до фразеології наукового стиля, складають одну з її частин, хоча фразеологічні сполучення, характерні для наукового мовлення, являють собою дещо іншу синтаксичну конструкцію.

Фразеологічні зрощення й ідеоматичні єдності, які вживаються в науковому й професійному мовленні, завжди однозначні, мають суворо окреслені межі значення, позбавлені емоційного забарвлення, властиві фразеології літературного мовлення (розмовної і книжної). Частіше за все фразеологічні сполучення являють собою поєднання дієслова + іменник у непрямому відмінку, тобто дієслівно-іменні сполуки типу *застосувати формулу, з'ясувати сутність, розрахувати витрати води, обчислити силу струму, розрахувати відстань, визначити площу, збільшити потужність, призупинити зсув, зменшити напругу, знайти рівнодіючу силу тощо.*

Такі широко розповсюджені в науковому й професійному мовленні словосполучення являють собою сталу групу слів, які майже без змін переносяться з одного речення в інше. Ці стійкі фразеологічні сполучення корисно запам'ятовувати й знати, складаючи з ними речення і активно вводячи в професійне мовлення студентів.

Наводимо приблизні сполучення, які можна використовувати для складання речень:

Відсоток вмісту складає..

Протяжність мережі...

Відомість обсягу робіт...

Одиниця водокористування...

Коефіцієнт використання...

Визначити питому вагу...

Застосувати поперечне (поперечне, додаткове) зусилля...

Піддавати випробуванням на міцність...

Ураховувати ймовірність похибки...

З'ясувати рівень осаду...

Для розв'язання обчислювальних задач...

Осаджувати гартувальну (ущільнювальну) рідину...

Аналіз письмових робіт студентів (за спеціальностями) виявив, що для правильного використання окремих конструкцій, властивих науковому і професійному мовленню, студентам необхідно навчитися користуватися найпростішими фразеологічними сполученнями типу:

У результаті досліджу...

Згідно з умовами задачі...

Складаємо зведену відомість...

Визначаємо значення коефіцієнта... тощо.

Але абсолютно недостатньо тільки ознайомити студентів із найбільш уживаними термінами, термінологічними і фразеологічними словосполученнями. Необхідно активізувати словник студентів, навчити вживати ці слова в мовленні без особливих зусиль, для цього треба, щоб ці слова і словосполучення були повторені у різних формах і контекстах не менше, ніж 5-6 разів.

Для того щоб навчання спеціальної термінології і фразеології було науково обгрунтовано, дуже важливо для окремих технічних спеціальностей відібрати необхідний мінімум термінів, які найбільш часто зустрічаються і вживаються. Для цього треба установити частотність їх уживання в даній дисципліні і скласти словник-мінімум.

Під час роботи над термінами і сполуками необхідно велику увагу приділяти семантизації термінів, тобто розкриттю значень слів і словосполучень, які зустрічаються в науково-популярних і науково-технічних текстах. При цьому можуть бути і корисні різноманітні прийоми розкриття значень слів. Прийоми пояснення термінів мають відрізнятися від прийомів пояснення слів, які не мають термінологічного значення.

1. Вельми рідко можна допустити пояснення термінів засобами російської мови, тобто за допомогою перекладу або описового прийому, при цьому легко припуститися неточності, та й не завжди викладач української мови, який не має спеціальних знань у певній галузі науки, може дати правильне пояснення. Тому таке пояснення допустиме лише в окремих випадках; так можна роз'яснити назви деяких приладів, процесів, явищ за допомогою короткого, нескладного формулювання. Наприклад, *сировина* – матеріал, який слугує для подальшого оброблення; *газогенератор* – піч для перетворення твердого палива (вугілля, дерева) у горючий газ, пальну суміш і т.п. При застосуванні описового прийому треба ураховувати семантичний обсяг слова, яке тлумачиться, тип зв'язку у словосполученні, склад елементів сполуки, граматичну своєрідність слова або словосполучення. При поясненні даного слова необхідно також ураховувати контекст, те конкретне значення, у якому виступає воно у даному випадку.

Наприклад, у тексті треба пояснити сполучення *нитка розжарення*. Викладач, виходячи з типу значення, пояснює термінологічний характер цієї сполуки (порівнюючи зі словами *чорна нитка, теплова нитка* тощо).

2. Можна розкривати значення слова за допомогою аналізу його складу і залучення однокореневих слів. Це можна тільки при розумінні студентами словоутворювальних елементів української мови (префікси, суфікси, корені) і вмінь виділяти їх, тобто необхідно уміти аналізувати морфологічний склад слова. Цього абсолютно недостатньо для розуміння таких слів, як *верстатобудівельний, підсилити, протяжність, вимірювач* тощо.

Необхідно при цьому пам'ятати, що у спеціальній лексиці зустрічається велика кількість слів, запозичених із латинської та грецької мов. Так лексичні категорії, пов'язані із поняттям вода, утворені в українській мові за допомогою слов'янського кореня *вод-*, а інші – за допомогою грецького *гідро-*. Порівняймо: *водовимірювання, водостік, водозливний, водосховище*, з одного боку, і *гідровузол, гідравліка, гідродинаміка, гідророзривання* тощо, з іншого. Або: *землеробство, землечерпалка і геологія, геофізика* тощо.

Навчившись аналізувати латинські і грецькі терміни, які вживаються в українській мові, за їх складом, запам'ятовуючи значення декількох десятків таких коренів і афіксів, студенти можуть без особливих зусиль розкрити значення багатьох незнайомих термінів подібного роду. Розкриття значень слова за допомогою найпростішого словотвірного аналізу є одним із методів збагачення лексичного запасу студентів і оволодіння спеціальною лексикою і термінологією.

3. Цілу низку термінів і термінологічних сполук можна пояснити, використовуючи відповідні символічні позначення. Ці позначення можна застосувати при поясненні хімічних, фізичних, математичних виразів, наприклад: *A – прискорення; сірчиста кислота – H₂O₃*, на відміну від сірчаної – H₂O₄.

4. Значення слів можна розкривати за допомогою наочності. Велику кількість термінів із предметним значенням легко довести до свідомості студентів указівкою на відповідні предмети, на перших же заняттях має бути засвоєна термінологія, яка позначає найменування предметів обладнання навчальних лабораторій, кабінетів або майстерень.

При цьому треба потурбуватися, щоб ці лексичні категорії студенти усвідомлювали в контексті і сприйняли їх правильно фонетично і орфографічно. Іноді можна значення деяких термінів проілюструвати найпростішими малюнками і схемами. Так при читанні науково-популярних і технічних текстів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, коли студенти вперше зустрічаються з назвами нових для них механізмів, машин, деталей, процесів, викладачеві корисно підібрати і використовувати на заняттях відповідний ілюстративний матеріал.

Величезні можливості для застосування наочності створюють бесіди під час екскурсій, перегляд діафільмів виробничої і науково-популярної тематики. При цьому, звичайно, необхідно приділяти увагу орфографічним і фонетичним особливостям спеціальної лексики, яка вивчається.

І, нарешті, дуже велике місце у семантизації термінів займає переклад. Тексти, насичені складними для пояснення термінами, доцільно давати у якості самостійних завдань (для позааудиторного читання), щоб на заняттях не витратити час на пошуки слів у словнику. Але й використання (за необхідності) словників при читанні наукового і фахового текстів на заняттях також дає гарні результати.

Сполучення усіх цих методів при вивченні термінології і фразеології наукового мовлення має допомогти російськомовним студентам у їх оволодінні спеціальністю українською мовою, а отже, і в успішному навчанні в технічному навчальному закладі.

Навчання російськомовних студентів професійному спілкуванню українською мовою ми сприймаємо як процес систематичного активного формування у них знань, навичок і вмінь, необхідних для успішної реалізації такого спілкування. Кінцева мета запропонованої методики роботи – навчити студентів правильним прийомам професійного спілкування, вироблення у них відповідних навичок і умінь.

Спостереження за стилем мови науково-популярної і науково-технічної літератури, вивчення спеціальної лексики і фразеології, корисно проводити над текстами, які взяті з науково-популярної літератури, і навіть над окремими уривками зі збірників, рекомендованих зі спеціальних дисциплін. Важливе значення у цій роботі можуть зіграти посібники, які видаються викладачами ВНЗ, і складені з урахуванням спеціальності даного навчального закладу. Оптимізація змісту таких посібників може стати предметом подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Войналович О., Моргунюк В. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять).– К.: Вирій, Стакер, 1997.– 258 с.

УДК 37.04:159.923

О.О. Заболотська

ВИХОВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ

Стаття розглядає актуальну проблему виховання та самовиховання індивідуальності майбутнього вчителя в умовах професійної підготовки.

The article reveals an actual problem of self-bringing the future teachers' individuality in the conditions of their professional preparations.

У практиці підготовки майбутнього вчителя чітко вимальовується ставлення до студента як суб'єкта навчальної діяльності, здатного до самовиховання, саморозвитку та самоактуалізації. Наукове пояснення зв'язку позиції студента з рівнем розвитку його індивідуальності міститься в концепціях, що відбивають регуляторну функцію психічної діяльності (К.Абульханова-Славська, А.Карпов, О. Коноплін): індивідуальність студента, її формування й розвиток в єдності з особистістю становлять цілісну індивідуальність, яка формується у діяльності (Ю. Миславський, В.Моросанова, С. Рубінштейн та ін.).

Мета нашої статті – дослідити процес виховання та самовиховання індивідуальності майбутніх учителів у навчальній та професійній підготовці.

У студентському віці молода людина проживає кілька ролей, перебуває у кількох позиціях, що змінюють її погляди на себе, своє оточення, свою діяльність, змінюють її саму,